

İlişkiye Dayalı ve Finansal Tabloya Dayalı Banka Borç Verme Yöntemlerinin Kobi Kredilerine Etkisi: BEEPS Türkiye Verileri ile Bir İnceleme

Arzu ŞAHİN¹

Öz

Bankalar tarafından uygulanan borç verme yöntemleri, KOBİ'lerin en önemli finansman kaynaklarından biri olan banka kredisine erişimini etkilemektedir. Bu çalışmada Türkiye'de KOBİ'lerin kredi erişiminde, ilişkiye dayalı ve finansal tabloya dayalı borç vermenin etkisi araştırılmıştır. Firma düzeyindeki BEEPS 2013 yılı yatay kesit verileri aracılığı ile yapılan analizde ilişkiye dayalı kredilendirmeyi firmanın deneyim süresi, finansal tabloya dayalı kredilendirmeyi ise mali tabloların denetimli olması temsil etmektedir. Analiz bulgularına göre deneyimli KOBİ'ler için finansman erişiminin firma faaliyetine engel olma düzeyi daha düşükken, finansal tabloları denetlenen KOBİ'ler, finansman erişimini faaliyetleri için daha önemli bir engel olarak algılamaktadır. Çalışma bulguları, KOBİ'lerin ilişkiye dayalı kredilendirme tekniğinden daha fazla faydalandığı hipotezini desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Borç Verme Teknikleri, İlişkiye Dayalı Borç Verme, Finansal Tabloya Dayalı Borç Verme, KOBİ Kredi Erişimi*

The Effects of Relationship Lending and Financial Statement Lending Methods on Sme Credits: An Investigation with BEEPS Turkey Data

Abstract

Lending methods implemented by banks affect access to bank loans which is one of the most important financing source of SMEs. In this study the impact of relationship and financial statement lending on Turkish SMEs credit availability was investigated. Years of firm experience proxy for relationship lending and audited financial statements proxy for financial statement lending in the analysis of firm level cross sectional data of BEEPS 2013. According to the analysis findings, the degree of access to finance to be an obstacle to the operation of the company is lower for the experienced SMEs, while SMEs with audited financial statements perceive access to finance as a more significant barrier to their operations. Results of the study support the hypothesis that SMEs are benefiting more from the relationship lending.

Keywords: *Lending Techniques, Relationship Lending, Financial Statement lending, SME Credit Availability*

¹ Yrd. Doç. Dr., Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, asahin@adanabtu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-9944-1791

1. Giriş

Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) birçok ülkede toplam iş gücünün önemli bir parçasını oluşturmasına rağmen ekonomik büyümeye katkı sağlayamamalarının nedenlerinden biri büyük firmalara göre daha fazla büyüme engeli ile karşılaşmalarıdır. Farklı engellerle kısıtlanan KOBİ'ler için sınırlı ve maliyetli finansman erişimi önemli bir engeldir (Beck ve Demirgüç-Kunt, 2006, s. 2941). Bu işletmeler için banka kredileri oldukça önemli bir finansman kaynağıdır.

Somut olarak ölçülebilen, kişisel olmayan, objektif (hard) az sayıda verileri ile asimetrik bilgi problemleri yüksek olan KOBİ'ler, bankalar açısından şeffaf olmayan ve finansal açıdan değerlendirilmesi zor firmalar olarak algılanmaktadır (Berger ve Udell, 1995, s. 351; Grunert ve Norden, 2011, s. 10).

Ülkenin yasal ve kurumsal yapısına bağlı olarak dünya genelindeki finansal kurumlar, şeffaf olmayan küçük firmalara teminatsız veya düşük teminatla kredi vermek için çeşitli yöntemler geliştirmiştir (Beck ve Demirgüç-Kunt, 2006, s. 2940). Bu yöntemler; finansal tablo borç vermesi, varlığa dayalı borç verme, kredi puanlama (credit scoring, kredi skorlama) ve ilişki borç vermesi şeklinde en az dört temel borç verme yöntemi şeklinde sınıflandırılabilir. KOBİ'leri en çok destekleyen borç verme yöntemi konusunda net bir veri yoktur. Ancak borç alan ile borç veren arasındaki uzun dönemli ilişkiye dayalı olan ilişki borç vermesinin, KOBİ'lerin oldukça faydalandığı önemli bir yöntem olduğunu öneren bulgular bulunmaktadır (Berger ve Udell, 2002, s. 36-38; Beck ve Demirgüç-Kunt, 2006, s. 2940). Küçük işletme borç vermesinin uygulamalı çalışmaları genellikle küçük işletmelerin güçlü banka ilişkisinden fayda sağladığını vurgulamakta ve bu ilişkilerin fiyatlamayı ve kredi elde edilebilirliğini etkilediğini savunmaktadır (Berger ve Udell, 2002, s. 38; Berger, Klapper ve Udell, 2001 s. 2130-2131).

Ayrıca ilişki borç vermesi, kriz dönemlerinde özellikle küçük, genç, şeffaf olmayan ve daha az teminat verebilen firmalar için daha uygundur. İlişkiye dayalı borç verenlerin kredi sınırlamalarını azaltma etkisi olumsuz makroekonomik ortamlarda oldukça belirgindir. İlişki bankalarının borç alanlar hakkında topladığı bilgiler, işlem bankalarının

geri çekildiği ekonomik olarak sıkıntılı dönemlerde, ilişki bankalarına kredi sağlamaya devam etme olanağı sağlamaktadır. Bu sebeple firmaların, bankalarla daha uzun süreli ilişki kurmaya teşvik edilmesi ve bankaların da subjektif bilgi üretmeye yönlendirilmesi ilişki bankacılığının pozitif etkisine katkı sağlayacaktır (Beck, Degryse, De Haas ve Van Horen, 2014, s. 35).

Subjektif bilgiye dayanan ilişki borç vermesi, KOBİ'lerin uzun yıllardır faydalandığı önemli bir yöntem olsa da son yıllarda küçük işletme kredi değerliliğinin belirlenmesinde özellikle büyük bankalar tarafından kullanılan kredi puanlama tekniğinin kullanımının yaygınlaşması ile objektif bilgiye dayanan işleme dayalı borç verme yöntemlerinde artış yaşandığı söylenebilmektedir (Beck ve Demirgüç-Kunt, 2006, s. 2940; Feldman, 1997; Agarwal ve Hauswald, 2010, s. 2784).

Kredi puanlama bazı avantajlarına rağmen puanlanan kredilerin donuk kredi oranı, ilişkiye dayalı kredilerin donuk kredi oranından daha yüksektir. Subjektif bilgi, alacaklının kredi değerliliğini daha doğru ölçerek ilişki kredilendirmesinin potansiyel donuk kredi oranını düşürmektedir (Vicente, 2011, s.3-4). Bundan dolayı küçük işletme kredileri için kredi puanlamayı uygulayan bankalar diğer borç verme yöntemlerini kullanmaya devam etme ve diğer kredi yöntemlerini desteklemek için kredi puanlamadan faydalanma eğilimindedir (Berger, Cowan ve Frame, 2011, s. 7).

Borç verme yöntemleri, ülkelerin finansal ve yasal altyapısı aracılığı ile KOBİ kredi erişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'de bankaların KOBİ'lere uyguladıkları borç verme stratejilerinin belirlenebilmesine ve finansman erişimini sınırlama potansiyeli olan borç verme yöntemlerinin tespit edilmesine yönelik çalışmaların yapılması şeffaf olmayan küçük işletmelere dış finansman sağlamada problemlerin çözülmesine yardımcı olacaktır.

Türk şirketlerinin 99,8'i çoğu aile şirketi olan KOBİ'lerden oluşmaktadır. Çoğu aileyi mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeler geçindirmekte olup bu şirketler istihdamın %80'ini ve ihracatın da %60'tan fazlasını temsil etmektedir. Bununla birlikte KOBİ'ler banka kredilerinin sadece dörtte birini alabilmektedir (Türkiye EBRD Öyküsü, 2014, s. 10; KOSGEB faaliyet raporu, 2006, s. 26).

Türkiye’de BDDK çalışmaları, Basel düzenlemeleri ve yabancı banka katılımının finansal piyasaların kalitesine katkı sağladığı söylenebilmektedir. KOBİ’lerin finansman sorunlarına çeşitli teşvik programları ve sermaye piyasası düzenlemeleri ile çözüm getirilmeye çalışılsa da bu sorunların, en azından bankacılık sistemi ve reel sektördeki kalitenin artırılması süresince devam edeceği düşünülmektedir (Şahin, Doğukanlı, 2014, s.67-68).

Küçük işletmelerin banka kredisine erişimini etkileyen faktörler, kredi ilişkisine taraf olan firmaya ve bankaya özgü olabildiği gibi firmanın faaliyet gösterdiği ekonomik, finansal ve kurumsal çevreyle de ilgili olabilmektedir. Bankaların borç verme yöntemlerinin küçük işletme kredi erişiminde etkili olduğunu ortaya koyan uluslararası çalışmalar (Bölüm 2.3’de detaylandırılmıştır) bulunmaktadır. Buna karşılık, Türk Bankacılık Sektörü (TBS)’nde kredi ilişkisinin tarafı olan bankaların, kredi değerliliğini tespit etmek için kullandıkları borç verme yöntemlerini tespit ve analiz eden yeterli çalışmanın bulunduğunu söylemek güç gözükmektedir. Yapılan çalışmalar (Çakar, 2003; Değirmen, 2011; Yayla, Kaya ve Ekmen, 2005; Yağcılar, 2010; Ongena ve Şendeniz-Yüncü, 2011; Şahin ve Doğukanlı, 2014) daha çok bankaların büyüklüğü, sahiplik yapısı vb. özelliklerinin kredi davranışına etkisine odaklanmıştır.

Türkiye’de Bankaların KOBİ kredi değerliliğini belirlemek için kullandığı borç verme yöntemlerinin genellikle belirlenmemiş olması, krediye erişebilme durumunun ve KOBİ’lere fon sağlamada en iyi işleyen finansal yapının belirlenmesini güçleştirmektedir. Dolayısıyla ulusal ölçekte yeterli çalışma bulunmaması, kredi ilişkisinin diğer tarafı olan bankaların bu ilişkideki etkisinin net olarak ortaya konulmasını engellemektedir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı, finansal tabloya dayalı kredilendirmenin ve KOBİ kredi değerlendirmesinde geçmişten buyana önemli bir yöntem olan ilişkiye dayalı borç vermenin KOBİ finansmanına etkisini Türkiye açısından araştırmaktır.

Türkiye’de firma bazında banka-firma kredi ilişkisinin analizine olanak sağlayan veriler, bankalardan ve diğer kuruluşlardan temin edilememektedir. Bu araştırmada, uluslararası veri tabanlarının ikincil verileri kullanılarak veri tedarik sorunu giderilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankasının (European Bank for

Reconstruction and Development [EBRD]) Dünya Bankası ile işbirliği içinde firma düzeyinde gerçekleştirdiği Business Environment and Enterprise Performance Survey (BEEPS) verileri kullanılmıştır. Faydalanılan bu uluslararası veri tabanının firma düzeyinde BEEPS verilerinin daha önceki TBS küçük işletme kredi davranışı çalışmalarında kullanımına rastlanılmamıştır.

2. Borç Verme Yöntemlerinin KOBİ Kredi Erişimine Etkisi

Bu bölümde KOBİ’lerin kredi değerliliğinin belirlenmesinde farklı bilgi kaynaklarını dikkate alan borç verme yöntemleri hakkında bilgi verilerek bu alanda yapılan uluslararası ve ulusal düzeyde araştırmalara yer verilecektir.

2.1. KOBİ’lerin Finansman Erişimi

Küçük işletmelerin finansman kaynağını büyük ölçüde sahip veya sahiplerinden sağlanan sermaye ile satıcı kredileri oluşturmaktadır (Akgüç, 2010, s. 510-512). KOBİ’ler genellikle düşük karlılıkla ve düşük öz sermaye ile çalışan, yeterli sabit varlığı bulunmayan riskli işletmelerdir. İç fon sağlamada zorlanan ve sermaye piyasasına başvurma olanakları sınırlı olan KOBİ’ler banka kredilerine başvurmak zorundadırlar (Şahin ve Doğukanlı, 2014, s.47). Temel finansman kaynağı bankalar olan KOBİ’lerin (Cull, Davis, Lamoreaux ve Rosenthal, 2006) banka kredi arzı kesintiye uğrarsa, yeni kreditorler bulmak ve kredi ilişkisi tesis etmek gibi nedenlerle maruz kalacakları maliyet artacak ve faaliyetleri aksayacaktır (Bernanke ve Gelbert, 1995, s. 35- 40). KOBİ’lerin banka kredisine erişimde sorun yaşaması, kendi performanslarını olduğu kadar faaliyet gösterdikleri yerel ekonomiyi de olumsuz etkileyebilecektir.

Beck, Demirgüç-Kunt ve Maksimovic (2005), 54 ülkeyi içeren çalışmada, küçük firmaların finansman engelini yıllık satış büyümesi üzerindeki etkisinin büyük firmaların yaklaşık iki katı olduğunu göstermiştir. Beck, Demirgüç-Kunt, Laven ve Maksimovic (2006), 80 ülkeden 10.000 firma verisini kullanarak finansmana erişimin en çok küçük firmalar için engel oluşturduğunu teyit etmiştir. Beck, Demirgüç-Kunt ve Maksimovic (2008), 48 ülke verisi ile küçük firmaların özellikle banka kredisi olmak üzere daha az dış finans-

man kullandığını ortaya çıkarmıştır. Wang (2016), 119 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan çalışmasında KOBİ'lerin finansman erişimini, en önemli büyüme engeli olarak algıladıkları sonucuna varmıştır.

Krediyeye erişim imkanları daha kolay olan büyük işletmeler, nakit akışlarında bir düşüşle karşılaşmalarında kısa süreli borçlanmalarını artırabilirler. Buna karşılık, kısa vadeli kredi pazarına girişi çoğu zaman daha sınırlı olan küçük firmalar, kısa süreli borçlanmalarını artıramadıkları için nakit açıklarına ancak üretim ve çalışma saatlerinin azaltılması yoluyla tepki verirler (Bernanke ve Gelbert, 1995, s. 38-39).

Asimetrik bilgi problemleri küçük firmalarda büyük firmalara göre daha fazla olduğundan bu iki grubun kredi finansman şekli de farklılaşmaktadır. Banka finansmanı genellikle bilgi problemleri gibi aksaklıkların azalmasına yardımcı olacak uzun süreli ilişkileri içermektedir. Bankalar, geliştirdikleri özel bilgiyi borçlunun kredi kontrat koşullarını (faiz oranı ve teminat gibi) düzelterek kullanabilmektedir (Bernanke ve Gelbert, 1995, s. 35- 40; Berger ve Udell, 1995, s. 351-352; Frame, Padhi ve Woosley, 2004, s. 36-37). Dolayısıyla bankalar şeffaf olmayan küçük işletmelere ilişkiye dayalı kredi yoluyla dış finansman sağlayabilmektedir (Berger vd. 2001, s. 2128).

2.2. Borç Verme Yöntemleri

Finans literatürü bir süredir subjektif (soft) ve objektif (hard) bilgi arasındaki farkı incelemektedir ancak ayırım net olarak belirlenememiştir. Banka ilişkileri kapsamında objektif bilgi; satışlar, karlar, nakit akımları ve kaldıraç gibi alışılmış nicel detayları ifade etmektedir. Objektif bilgiler; nicel, kaydedilmesi ve kişisel olmayan yollarla aktarılması kolay, ayrıca toplama sürecinden bağımsız bir içeriği olan bilgilerdir. Diğer yandan, özellikle ilişkiye dayalı borç verme literatüründe tanımlanan bankalar; yöneticinin yeteneği, dürüstlüğü, karakteri, kredibilitesi ve güvenilirliği veya baskı altında tepkisi gibi nitel bilgiler toplanmaktadır. Rakamlar halinde ifadesi güç olan bu subjektif bilgiler soyut bilgilerdir (Grunert ve Norden, 2011, s. 10; Berger ve Udell, 2002, s. 33; Petersen, 2004, s. 1-3). Bankaların kredi değerlendirmede kullandığı kredilendirme/borç verme tekniklerinin sınıflandırılması da dikkate aldığı bilgi türüne göre yapılmaktadır.

Borç verme yöntemi; temel bilgi kaynağı, değerlendirme ve tahsis politikaları, kredi kontratlarının yapısı ve izleme mekanizmalarının birleşimi olarak tanımlanabilmektedir. Borç verme yöntemleri genellikle iki sınıfa ayrılmaktadır. Birincisi temel olarak objektif veriye dayanan işlem borç vermesi / işleme dayalı borç verme / işlem yöntemidir (transactions lending). Diğeri önemli düzeyde subjektif bilgiye dayanan ilişki borç vermesi / ilişkiye dayalı borç vermedir (relationship lending). Bu sınıflandırmada işleme dayalı borç vermenin genellikle bilgi açısından şeffaf borçlanana odaklandığı ve ilişkiye dayalı borç vermenin şeffaf olmayan borçlanana için kullanıldığı düşünülmektedir (Berger ve Udell, 2006, s. 2946).

Finansal kurumlar tarafından kullanılan işleme dayalı borç verme yöntemleri; finansal tabloya dayalı borç verme, küçük işletme kredi puanlama, varlığa dayalı borç verme, faktoring, sabit varlığa dayalı borç verme ve finansal kiralama. Finansal tabloya dayalı borç verme, şeffaf borçlanana odaklanmaktadır. Buna karşılık, diğer işlem yöntemleri değişen oranlarda şeffaf olmayan borçlanana odaklanmaktadır (Berger ve Udell, 2006, s. 2946).

Finansal tablo borçlanması temel olarak borç alanın finansal tablolarına odaklanan işlem yöntemidir. Bu yöntemin objektif bilgiye dayalı olmasının iki gerekliliği vardır. Öncelikle borç alanın bilgilendirici finansal tabloları olmalıdır. Örneğin saygın bir muhasebe firması tarafından geniş kabul gören muhasebe standardına göre hazırlanmış, denetlenen mali tablolara sahip olmalıdır. İkinci olarak borç alan, bu tablolardan hesaplanan finansal oranlara göre güçlü bir finansal durumda olmalıdır. Bu finansal tabloların analizi üzerinden ortaya koyulan kredi sözleşmesi, teminat ve kişisel kefalet gibi farklı şartları içerirse de finansal tablolara dayalı borç verme yönteminde borç veren, geri ödemenin temel kaynağı olarak KOBİ'nin beklenen gelecek nakit akışlarını dikkate almaktadır (Berger ve Udell, 2006, s. 2948).

Bilgilendirici finansal tabloları elde edemeyen kurumlar, geri ödeme sürecini değerlendirmek için diğer objektif bilgi çeşitlerini kullanmaktadır. Genellikle işlem yöntemlerini kullanan büyük finansal kurumlar, şeffaf olmayan KOBİ'lere kredi dağıtırken çeşitli objektif bilgilerden faydalanmaktadır. Büyük kurumlar, küçük işletme kredi puanla-

masında KOBİ ve/veya firma sahibi hakkında objektif bilgi kullanarak kredinin gelecek performansı hakkında çıkarım yapmaktadır. Varlığa dayalı borç verme yönteminde bu kurumlar, geri ödeme tahmininde teminat alınan varlığın değerlemesini kullanmaktadır. Faktoring yönteminde satın alınan alacak senetlerinin kalitesine odaklanılmaktadır. Sabit varlık borç vermesi ve finansal kiralama için büyük kurumlar, teminata alınan sabit varlığın değerini veya kurum tarafından direkt sahip olunan sabit varlığın değerini dikkate almaktadır (Berger ve Udell, 2006, s. 2947).

İlişki kredilendirmesinde bilgi, finansal tablolar dışında ve değerlendirme anında kolayca elde edilebilen kaynaklar haricinde elde edilmektedir. İlişkiye dayalı borç vermede finansal kurumlar temel olarak KOBİ ile zaman içindeki ilişkisi aracılığıyla elde ettiği subjektif bilgiye güvenmektedir. Bu bilgi genellikle kredi yetkilisinin/memurunun borç alanla direkt iletişiminden ve KOBİ'nin banka ilişkilerinin tüm boyutlarındaki performansının gözlenmesiyle elde edilmektedir. Subjektif bilgi ayrıca KOBİ'nin tedarikçileri, müşterileri veya iş çevresiyle geçmiş iletişiminden derlenen gelecek beklentisi değerlendirmesini de içerebilmektedir. İlişki oluşturulduğu zaman ve hatta sonrasında bu bilgiler objektif değildir. Bankanın firma ile zamana dayalı ilişkisinden ve firmanın çevresinden elde edilen bu bilgi kredi yenileme, ilave krediler, yeniden görüşmeler ve izleme stratejileri için kullanılır ve diğer potansiyel borç verenlerle paylaşılmaz. Subjektif verilerin ölçülmesi, doğrulanması ve banka organizasyonunun normal iletişim kanalları ile iletilmesi zor olabilmektedir. Firma bu bilgiyi diğer finansal kurumlarla paylaşamamakta ve düşük kredi oranı konusunda pazarlık aracı olarak kullanamamaktadır (Berger ve Udell, 2006, s. 2951; Berger vd. 2001, s. 2129- 2130, Berger ve Udell, 2002, s. 33; Petersen, 2004, s. 1-3).

Şeffaf olmayan az sayıda verisi ile KOBİ'lerin bankalar tarafından finansal açıdan değerlendirilmesi oldukça zordur. Dolayısıyla finansal kurumlar, KOBİ'lerin kredi değerliliğini analiz edebilmek için firma, firmanın yöneticisi veya sahibi hakkında subjektif bilgiye başvurmak zorundadır (Grunert ve Norden, 2011, s. 10). Küçük firmalar da borçlarının büyük kısmını kendilerine bilgi anlamında yoğun finansal hizmetler sunan borç verenlerden sağlamaktadır ve genellikle borçlanmalarında yoğunlaşma yüksektir (Petersen ve Rajan,

1994, s. 34).

Küçük ve yerel bankalar uzun süreli ilişki tesis etmek yoluyla küçük ve şeffaf olmayan firmalara finansman sağlayan temel kurumlar olarak görülürken, büyük kurumların gelişmiş teknolojisi ve ölçek ekonomileri küçük ölçekli firmalara hizmet etmesine olanak sağlamıştır (Beck ve Demirgüç-Kunt, 2006, s. 2940). Özellikle büyük bankaların küçük işletmelerin kredi değerliliğini otomatikleştirmek için uyguladığı kredi puanlama ile küçük firma borç vermesi bir dönüşüm geçirmiştir (Feldman, 1997). ABD'de kredi puanlama, tüketici kredilerinde uzun süredir kullanılsa da küçük işletme kedi değerliliği için kullanılması 1990'lerden sonra yaygınlaşmıştır (Berger ve Udell, 2006, s. 2948; Berger vd., 2011, s. 2; Frame ve White, 2004, s. 132; Vincente, 2011, s. 4-5).

Kredi puanlama, küçük işletme kredi değerliliğinin belirlenmesinde kullanılan diğer önemli borç verme yöntemi haline gelmiştir (Agarwal ve Hauswald, 2010, s. 2784). Kredi puanlaması temel olarak KOBİ kadar firma sahibi hakkındaki hard bilgiye dayanan bir işlem metodudur (Berger ve Udell, 2006, s. 2948). Kredi puanlama sistemi potansiyel bir borçluya, firma ve sahibi hakkında objektif verilere dayanan bir sayısal ölçüm ya da puan atar ve bu puan borçlunun gelecek kredi performansı hakkında bir tahmini yansıtmaktadır (Feldman, 1997).

Finansal tablo borç vermesi, varlığa dayalı borç verme, kredi puanlama ve ilişki borç vermesi şeklindeki dört temel borç verme yöntemi arasından ilişkiye dayalı borç vermenin, küçük işletme finansmanında bilgisel problemlerin çözümünde kullanılan en güçlü yöntemlerden biri olduğu belirtilmektedir. Uygulamalı çalışmalarda bankalarla olan güçlü ilişkiler; faiz oranı ve teminat koşullarında azalma, ticari borç bağımlılığının düşmesi, borç alabilme kıdeminin ve kredi erişiminin artması ve faiz oranı dalgalanmalarına karşı daha yüksek korunma ile ilişkilendirilmektedir (Berger vd., 2001 s. 2130-2131; Berger ve Udell, 2002, s. 32-38).

Subjektif bilgi, alacaklının kredi değerliliğini daha doğru ölçmektedir ve kredi puanını dikkate alan borç verenlerin donuk kredileri daha yüksektir (Vincente, 2011, s. 4). Bankalar genellikle diğer kredi yöntemlerini desteklemek için kredi puan-

lamadan faydalanma eğilimindedir (Berger vd. , 2011, s. 7). Öznel izlenimlerin sayısallaştırılması ve istatistiki analizlere dahil edilmesi, kurumların rekabet gücünü artırsa da Goetzman, Pons-Sanz ve Ravid (2004)'a göre bilişsel süreç ve insan yargısı kaçınılmazdır (Agarval ve Hauswald, 2010, s. 2784).

2. 3. Uluslararası Çalışmalar

Borç verme yöntemlerinin KOBİ'lere verilen kredilerde etkili olduğu teorik ve uygulamalı çalışmalarla ortaya konulmuştur. İlişkiye dayalı kredilere odaklanan Berger ve Udell (2002), küçük işletme borç verme yöntemlerinin gerektirdiği banka organizasyon yapıları ve önemli ekonomik değişimlerde ilişki kredilerinin nasıl etkilendiğine yönelik teorik açıklamalar sunmuştur. Berger ve Udell (2006), borç verme yöntemlerinin ülkelerin finansal kurumlarının yapısı ve yasal altyapısına bağlı olarak KOBİ kredi erişiminde önemli bir rolü olduğu konusunda kapsamlı bir teorik çerçeve sağlamıştır. Yazarların savunduğu teorik çerçeveye göre ülkeler arasındaki finansal yapı farklılıkları, borç verme yöntemlerinin farklılığını önemli düzeyde açıklamaktadır ve farklı yöntemler, KOBİ kredi erişiminde gözlenen değişkenliği büyük oranda belirlemektedir.

Beck vd. (2014), 21 ülkede bankaların kullandıkları borç verme yöntemlerinin ekonomik gelişmeler süresince KOBİ fonlarını nasıl etkilediğini araştırmıştır. Sonuçlar kredi verme yöntemlerinin finansman sınırlamaları için önemini farklı konjonktürel dönemlerde değiştiğini göstermiştir. İlişki borç vermesi kriz dönemlerinde özellikle küçük, şeffaf olmayan ve daha az teminat verebilen firmalar için daha uygun bir borç verme tekniğidir. İlişki bankalarının borç alanlar hakkında topladığı gerçek bilgiler ekonomik sıkıntılı dönemlerde firmalara kredi sağlamaya devam etme olanağı sağlamaktadır. İşlem bankaları ise bu esnada geri çekilmektedir.

Petersen ve Rajan (1994), firma ve kredi verenleri arasındaki ilişkinin fon erişimini ve fon maliyetini nasıl etkilediğini incelemiştir. Küçük işletme yöntemlerine uygulanan anket ile toplanan veriler analiz edilerek varılan sonuç, kurumsal kreditorler ile yakın ilişkiler kurmanın finansman elde edilebilirliğini artırdığını ancak kredi fiyatına etkisinin daha düşük olduğunu göstermiştir.

Berger ve Udell (1995), 1988-1989 yıllarında ABD'de ticari banka kredi kontratlarında ilişkiye dayalı kredi vermenin rolünü incelemiştir. Banka-alacaklı ilişkisinden kredi kontrat koşullarının (kredi faiz oranları ve teminat gereklilikleri) etkilenme düzeyini test etmişlerdir. Yazarlar uzun süreli banka ilişkisi olan küçük firmaların daha düşük faiz oranı ile borçlandığını ve diğer firmalardan daha az teminat vermeye meyilli olduğunu bulmuştur. Bu çalışmada bilgi/ilişki özelliklerini firma-banka ilişkisinin uzunluğu ve firma sahibi-firma ilişkisinin uzunluğu temsil etmiştir (Berger ve Udell, 1995, s. 359-360).

Vicente (2011), kredi puanlarının ilişkiye dayalı borç verme üzerindeki etkisini ve kredi fiyatlama ve kredi elde edilebilirliği ile ilişkisini incelemiştir. Kredi puanlamanın gelişmesi firmalara verilen kredilerde artma potansiyeli oluştursa da belli segmentteki firmalara kredi sağlayan ilişki borç vermesinin değerini düşürmektedir. Çalışmada kurulan model, kredi puanına göre borç verenlerin daha kaliteli firmaları çektiğini, daha yüksek faiz oranı uyguladığını ve borçların donuk kredi oranının daha yüksek olduğunu tahmin etmiştir. Araştırma sonuçları tahminler ile uyumludur (Vicente, 2011, s.21-22).

ABD piyasasında küçük işletme kredi puanlamanın kredilere etkisini 1995-1998 yılları için inceleyen çalışmalardan Frame, Padhi ve Woosley (2001) ve Frame vd. (2004) puanlamanın düşük ve orta gelir düzeyli bölgelerde küçük işletme kredilerini artırdığı sonucuna varmıştır. Berger, Frame ve Miller (2005) ise puanlamanın, kredi miktarını, ortalama fiyatı ve riski artırdığını ortaya koymuştur. Grunert ve Norden (2011), ABD ve Almanya'da aynı kredi puanına sahip firmaların pazarlık gücünün, subjektif bilgilerle ilişkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Faiz oranı ve teminat ile temsil edilen pazarlık gücü, borç alanın kredi notu üzerinde etkilidir.

Literatürde subjektif bilgi üretmeyi etkileyen faktörler de incelenmiştir. Agarval ve Hauswald (2010), küçük firmalara verilen kredilerin değerlendirilmesinde coğrafi yakınlığın, bölgeye özgü subjektif bilgi kalitesini artırdığını ortaya çıkarmıştır. Uchida, Udell ve Yamori, (2012), 1027 firmaya uyguladığı anket yöntemi ile kredi yetkililerinin (loan officer) kredi tahsisinde subjektif bilgi üretmede etkili olduğunu ve bu etkinin küçük

bankalarda daha belirgin olduğunu ortaya koymuştur. Grunert ve Norden (2011), eğitim düzeyi yüksek ve iletişim yeteneği güçlü olan firmaların, bankaları ile müzakerede daha yetkin olduğunu ve subjektif bilgilerini avantajla dönüştürdüklerini savunmuştur.

Farklı yapıdaki finansal kurumların avantajlı oldukları borç verme yöntemlerini seçerek kredi erişimini etkilemeleri konusu, KOBİ kredi erişiminde incelenmeye devam eden konulardan biridir. Bu çalışmalarda finansal kurumların büyüklüğüne ve sahiplik yapısına (yabancı veya kamu sahipli olması) göre farklı borç verme metodları kullanarak KOBİ kredi erişimini etkilediği ortaya koyulmuştur.

Finansal yapı farklılıkları bazı borç verme yöntemlerinin kullanımını sınırlayabilmektedir. Örneğin, KOBİ'lerin kredi erişimi için belirli bir küçük finansal kurumun varlığını sürdürmesi konusu tartışılan konulardandır (Berger ve Udell, 2006, s. 2962). Geleneksel olarak ilişki bankacılığı ve küçük bankaların varlığı KOBİ'leri destekleyen finansal sistem özellikleri olarak düşünülmektedir. Kredi puanlama gibi işlem temelli yöntemlerin kullanımını ise KOBİ'lere finansman sağlamada büyük bankaların avantajına işaret etmektedir (Beck ve Demirgüç-Kunt, 2006, s. 2932). Büyük finansal kurumların işleme dayalı borç verme yöntemlerinde rekabet avantajı bulunmasına rağmen ilişkiye dayalı borç verme metodlarında aynı avantajı yoktur. Ancak kullandıkları bazı işlem borç verme yöntemleri KOBİ'lerin finansmanı için uygundur (Berger ve Udell, 2006, s. 2962).

Yabancı bankaların küçük işletme kredi arzı konusunda yapılan çalışma sonuçları farklıdır. Birçok çalışma (Berger vd. 2001; Satta, 2004; Clarke, Cull, Peria ve Sanchez, 2005; Gormley, 2007; Sengupta, 2007; Craig ve Hardee, 2007; Detragiache, Tselis ve Gupta, 2008, 1999-2002) yabancı bankaların, KOBİ'lerin kredi erişimini azalttığını göstermektedir. Diğer yandan yabancı bankaların çeşitli yönlerden sahip olduğu avantajların, KOBİ kredi erişimini olumlu etkilediğini veya olumsuz etkilemediğini savunan çalışmalar da (Berger ve Udell, 2006, s. 2962; Clarke, Cull ve Peria, 2002; Haas ve Naaborg, 2005; Beck, Demirgüç-Kunt ve Peria, 2010; Beck, Demirgüç-Kunt ve Peria, 2011) bulunmaktadır (Şahin ve Doğanlı, 2014).

2. 4. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

TBS'de bankaların borç verme yöntemlerini tespit ve analiz eden yeterli çalışmanın bulunduğunu söylemek güç gözükmemekte olup yapılan çalışmalar daha çok bankaların büyüklük, sahiplik yapısı vb. özelliklerinin kredi davranışına etkisine değinmiştir.

TBS'de yabancı katılımının etkilerini araştıran çalışmalardan Çakar (2003), yabancı bankaların kriz dönemlerinde küçülme eğiliminde olduğunu savunurken, Değirmen (2011), 2001 krizinde yabancı bankaların kredi düşüşünün sebebi olmadığı sonucuna varmıştır. Çakar (2003) ve Yayla vd. (2005) yabancı bankaların riski düşük, büyük ölçekli firmalara yönediklerini tespit etmişlerdir. Yağcılar (2010), yabancı bankaların TBS'nin rekabet yapısına etkilerini incelediği çalışmada Türkiye'de yabancı banka girişlerinin rekabeti canlandıran bir unsur olduğunu ifade etmiştir (Şahin ve Doğanlı, 2014, s. 50-51)

Ongena ve Şendeniz-Yüncü (2011), firma özellikleri ve banka çeşidi arasındaki ilişkiyi 2008 yılı firma verileri (kompas veritabanı) ile Türkiye için analiz etmiştir. Firma özellikleri ve banka çeşidi arasında güçlü ancak diğer ülkelerden farklı bir bağlantı ortaya çıkmıştır. Çalışmanın küçük firmalar açısından sonucu, küçük firmaların büyük yerel ve özel bankaları tercih ettiği şeklindedir. Bunun olası bir açıklaması, Türkiye'nin büyük bankalarında kredi yetkilisi yetkisinin geniş olmasıdır (Ongena ve Şendeniz-Yüncü, 2011, s. 3223).

Şahin ve Doğanlı (2014), yabancı banka girişinin KOBİ kredi arzını düşürdüğü şeklindeki hipotezi Türkiye açısından 2006-2013 dönemi verilerine VAR analizi uygulayarak test etmiştir. Çalışma sonuçları, yabancı bankaların piyasanın daha az riskli ve kaliteli müşterilerine yönelerek bilgi duyarlılığı yüksek olan KOBİ'lere verilen kredileri azalttığı hipotezini desteklemektedir.

Can (2015) çalışmada, KOBİ'lerin yaşadığı finansman sorunlarına çözüm olarak KOBİ kredilerinin menkul kıymetleştirilmesi tekniğini önermiş ve bu teknik hakkında teorik bilgiler sunmuştur. Yazar, ilişkiye dayalı kredilendirmeyi "kişisel değerlendirmeye göre kredi verme" şeklinde ifade ederken, kredi puanlama tekniğini "kişisel olmayan yaklaşım" başlığı altında incelemiştir.

Erdoğan (2015), Türk KOBİ'lerinde finansman erişiminin faaliyetlere engel olarak algılanmasının belirleyicilerini, 2013 BEEPS Türkiye verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda finansal tabloları denetlenen firmaların ve deneyimli firmaların finansman erişimini, faaliyet engeli olarak görme eğilimlerinin daha düşük olduğu ancak büyüklük, faaliyet süresi, ihracat yüzdesi ve grup halinde faaliyet gösterme durumunun bu algıda etkili olmadığı bulgusu elde edilmiştir.

3. Metodoloji

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de bankalarla kredi ilişkisi olan KOBİ'lerin finansman erişiminde ilişkiye dayalı kredilendirmenin etkisini (firmanın deneyim süresi ile temsil edilen) ve finansal tabloya dayalı kredilendirmenin etkisini (finansal tablolarının denetimli olma durumu ile temsil edilen) incelemektir. Araştırmanın veri seti, yöntemi ve analiz bulguları bu bölümde açıklanmıştır.

3.1. Araştırmanın Veri Seti

Banka-firma borç ilişkisinin tespit edilmesi ve bu ilişkinin KOBİ kredi erişimine etkisinin araştırılması için banka ya da firma tarafından sağlanan banka kredi ilişkisi verilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bankaların kredi tahsis sürecinde kullandığı borç verme yöntemleri hakkında genel politikaları ve firma bazında uygulamalarına ilişkin en doğru ve kaydi veriye yine bankaların kendisinden ulaşabilmektedir. Ancak bu bilgiler kamu ile paylaşılan bilgiler değildir. Firmalardan bu konuda elde edilecek bilgiler ise beyana ve algıya dayalı olmaktadır. Bu alanda yapılan kapsamlı uluslararası çalışmaların veri tedarik sorununu genellikle uluslararası anket verilerini kullanarak, kendi anket çalışmalarını uygulayarak ve/veya varsa çalışma yapılan ülkenin düzenli banka/firma düzeyinde kayıtlarını kullanarak giderdiği görülmektedir.

İncelenen çalışmalarda kullanılan verilerin başında BEEPS verileri gelmektedir. BEEPS, 2002 yılından buyana Dünya Bankası tarafından özel sektörün temsili bir örnekleme firma düzeyinde uygulanan bir ankettir. Bu ankete katılan firmalardan finansmana erişim, yolsuzluk, altyapı, güvenlik, rekabet ve performansı içeren geniş bir işletme çevresine ilişkin konularda bilgi vermesi ve bu konuları büyüme ve faaliyetlere engel olma düzeyle-

ri açısından derecelendirmesi istenmiştir. Böylece, BEEPS ile dünya genelinde firma performansı ve büyümesindeki temel engeller belirlenebilmektedir. BEEPS verileri kullanıma açık olduğundan uygulamalı çalışmalarda (Beck vd. 2005; Beck vd. 2006, Beck ve Demirgüç-Kunt, 2006; Beck vd. 2008; Dong ve Men, 2014; Beck vd. 2014; Popov ve Udell, 2012, Erdoğan, 2015; Wang, 2016) sıklıkla bu verilerden faydalanılmıştır. BEEPS verilerinin yanı sıra merkezi kayıt kuruluşlarının verilerini kullanan ve/veya kendi anket çalışmaları ile veri temin eden çalışmalar bulunmaktadır. Berger ve Udell (1995), Frame vd. (2004), Beck vd. (2011) anket uygulayarak veri elde etmiştir. Berger vd. (2001), Arjantin merkezi kredi kayıt verilerinden faydalanmıştır. Ongena ve Şendeniz-Yüncü (2011) firma, banka ve firma-banka ilişkisi verilerini Kompass veritabanı aracılığı ile elde etmiştir.

Türkiye için banka-borçlu ilişkisi verilerinin, bankaların ve borçlu firmaların finansal verileri ve kamuya açıklanan bilgileri aracılığıyla tespit edilmesi mümkün görünmemektedir. Bankalar güvenlik ve gizlilik nedeniyle kredi tahsis süreçleri ve borç verme yöntemleri hakkında firma bazında bilgi paylaşmaktan imtina etmektedir. Firmaların finansal ve finansal olmayan özelliklerini çeşitli amaçlarla kayıt altına alan kuruluşların verilerinin de borç ilişkisini ortaya çıkaracak şekilde düzenlendiğini söylemek güçtür.

Veri temini konusunda yaşanan güçlükler incelenen iki TUBİTAK projesinde de (Karan, İpci, Uluçan ve Caner, 2009; Özgülbaş, Koyuncugil, Sarıaslan ve Ersoy, 2010) belirtilmiştir.

Bu çalışmada BEEPS¹ gösterge verileri kullanılmıştır. BEEPS Türkiye 2013 anketine katılan firmalarının genel bilgileri, finansal özellikleri ve finansmana erişim engeli derecelendirme verileri kullanılmıştır. 2013 Ocak ve 2014 Haziran dönemini içeren BEEPS 2013 anketine katılan 1344 fir-

1 Bu veri tabanı için bazı çalışmalarda World Bank Enterprise Survey (WBES) ifadesi de kullanılmıştır. Veri tabanına "<http://www.enterprisesurveys.org/>" veya "<http://ebrd-beeps.com>" adreslerinden erişim sağlanmaktadır. Analiz veri setinin belirlenmesinde temel anket soruları modülünden (Turkey 2013 Questionnaire, Enterprise Survey, Core Module) ve uygulama raporundan (Turkey 2013 Implementation Report) faydalanılmıştır.

manın 1226'sı KOBİ (çalışan sayısı 100'ün altında olan firmalar)² niteliğindedir.

Anketin yapıldığı dönemde bir finansal kurumdan kredi limiti (line of credit) veya kredisi (loan) olan KOBİ sayısı 508'dir. Bir finansal kurumdan kredi kullanımı bulunmayan 668 KOBİ'nin 587'si kredi limiti veya kredi için başvuruda bulunmamıştır ve 480'i kredi başvurusunda bulunmama nedeni olarak krediye ihtiyaç duymadığını veya yeterli sermayesi olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, BEEPS 2013 Türkiye anketine katılan 1344 firmadan kredi kullanımı olan 508 KOBİ üzerinde regresyon analizi yapılmıştır.

Kredi kullanımı bulunan 508 firma temel alınarak oluşturulan uygulama modelinin bağımlı değişkeni, finansman erişiminin firmanın mevcut faaliyetlerine ne düzeyde engel oluşturduğunu belirleyen finansman engeli (FENGEL) değişkenidir. FENGEL değişkeni, finansman erişiminin firmanın mevcut faaliyetlerine engel oluşturma düzeyini 0-4 arasında 5 düzeyde derecelendirmeyi sağlayan BEEPS 2013, K30 verisinden elde edilmiştir. FENGEL, finansmana erişimin firmanın mevcut faaliyetlerine önemli bir engel oluşturma durumunda 1, orta ve düşük engel oluşturma durumunda 0 değerini alan yapay değişkendir.

BEEPS verilerinde firmaların kredilendirme yöntemine yönelik sorular bulunmamaktadır. Mevcut

2 Küçük işletme ve KOBİ tanımı ve sınıflandırması kullanıldığı yere göre farklılaşmaktadır. KOBİ'lerin tanımlanmaları konusunda ülkeler arasında ve aynı ülke sınırları içerisindeki farklı kurumlar arasında farklılıklar görülmektedir. BEEPS araştırmasında 100'den az çalışanı olan firmalar KOBİ olarak sınıflandırılmıştır. Dong ve Men (2014), firma büyüklüğünü WBES sınıflandırmasına göre yapmıştır. Berger ve Udell (1995), çalışan sayısı 500'e kadar olan firmaları, Berger ve Udell (2002) ve Popov ve Udell (2012), 20'den az çalışanı olan firmaları küçük işletme olarak nitelendirmiştir. Beck ve Demirgüç-Kunt (2006)'un KOBİ tanımında kullandığı ayırım noktası 250 işçi olmuştur. Beck vd. (2011) çalışmasında, 2 milyon doların altında satışı olan işletmeler küçük işletmelerdir.

veriler arasından firmanın faaliyet süresinin, ilişkiye dayalı kredi değerlendirme sürecinde etkili bir faktör olduğu düşünülmüştür. Benzer şekilde Berger ve Udell (1995)'in çalışmasında kredi ilişkisinin gücünü temsil eden değişkenlerden biri olan firma sahibinin firmada bulunduğu yılın, pazara yansıyan tüm bilginin bir başka ifade ile firmanın itibarının ifadesi olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmada ilişkiye dayalı kredilendirmeyi firmanın faaliyette olduğu sürenin logaritması (DENEYİM) temsil etmektedir. DENEYİM değişkeni firmanın faaliyete başladığı yılı soran BEEPS, B5 verisinden elde edilmiştir. Bankaların, faaliyet süresi bir başka deyişle deneyimi fazla olan firmalarla subjektif bilgiye dayalı ilişki borç verme teknolojisini uygulama oranının daha yüksek olacağı düşünülmektedir. İlişkiye dayalı borç ilişkisi tesis etme olasılığı yüksek olan işletmelerin, daha az finansman engeli ile karşılaşması beklenmektedir. Dolayısıyla deneyim değişkeninin finansman engeli ile beklenen ilişkisi negatiftir.

Finansal tabloya göre borçlanma yönteminin objektif bilgiye dayalı olmasının iki gerekliliğinden biri borç alanın bilgilendirici finansal tabloları olması örneğin denetlenen mali tablolara sahip olmasıdır (Berger ve Udell, 2006, s. 2948). Beck vd. (2014) çalışmasında, şeffaflık göstergelerinden biri olarak finansal tablolarının denetlenme durumunu kullanılmıştır. Bu çalışmada, finansal tabloya dayalı kredilendirmeyi finansal tabloların denetimli olma durumu (DENETİM) temsil etmektedir. BEEPS, K21 sorusundan elde edilen DENETİM verisi, kapanışı yapılan son yılda yıllık finansal tabloları denetlenen ve dış bir denetçi tarafından onaylanan firmalar için 1 değerini alan yapay değişkendir. Şeffaflık göstergesi olan mali tabloların denetimli olması bilgi asimetrisini azaltmakta olup finansman engeli ile negatif ilişkide olması beklenmektedir.

Bu kapsamda FENGEL bağımlı değişkeni üzerinde etkisi incelenen bağımsız değişkenler; DENEYİM ve DENETİM olup değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Regresyon Analizi Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	St.Sapma	Min	Max
ENGEL	501	0.23	0.42	0	1
DENEYİM	504	17.43	12.49	1	90
DENETİM	482	0.57	0.50	0	1

Tablo 2. Korelasyon Analizi Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	St.Sapma	Min	Max
KREDİ	1293	0.44	0.50	0	1
KREDİ TUTARI	361	4.79	1.16	0.60	8.60
KREDİ SÜRESİ	461	2.86	1.49	1	15
KOBİ	1344	0.91	0.28	0	1

Tablo 1’de görüldüğü gibi değişkenlerin gözlem sayıları farklıdır. BEEPS çalışmasında bazı firmaların verilerinin eksik olması, değişkenlerin gözlem sayılarının farklı olmasına yol açmıştır. Örneğin finansal tablolarının denetimli olup olmadığını bilmeyen firmaların bulunması, DENETİM değişkenine ait eksik veriye yol açmıştır. Bu değişkenlerle oluşturulan model aşağıdadır:

$$FENGEL_i = \alpha + \beta DENEYİM_i + \beta DENETİM_i + \varepsilon_i$$

508 KOBİ’yi içeren regresyon analizine ilave olarak BEEPS 2013 anketine katılan 1344 firmanın kredi kullanımı olup olmadığı (KREDİ), kredi limiti (KREDİ TUTARI) ve kredi limitinin kaç yıllık olduğu (KREDİ SÜRESİ) ile firmanın KOBİ olması arasındaki korelasyon ilişkisi incelenmiştir. KREDİ, herhangi bir finansal kurumdan kredi kullanımı olup olmadığını gösteren, kredi kullananlar için 1, kullanmayanlar için 0 değerini alan yapay değişkendir. KREDİ TUTARI, en son onaylı kredisinin değerinin logaritmik büyüklüğünü ifade etmektedir. KREDİ SÜRESİ, en son onaylı kredisinin onaylandığı yıla göre belirlenen süredir. Örneğin son kredisini 2013 yılında onaylanan firmanın kredi süresi 2 yıl, 2010 da onaylanan firmanın kredi süresi 5 yıl olarak dikkate alınmıştır. KOBİ, küçük ve orta büyüklükteki firmalar için 1 değerini alan yapay değişkendir. Korelasyon analizine dahil edilen değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2’de de değişkenlerin gözlem sayıları farklıdır. Son onaylı kredi tutarı sorusuna (K11), 1344

firma içinden 361 firma cevap vermiştir. 774’ünde hiç veri yokken, 209’u bilmiyorum veya cevap vermeyi reddediyorum şeklinde yanıt vermiştir. 774 boş verinin 723’ü herhangi bir kurumdan kredi kullanımı olmayan firmalardır. Benzer şekilde son onaylı kredisinin yılı sorusunu (K10), yanıt-sız bırakan 829 firmanın 722’sinin kredi kullanımı bulunmamaktadır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Bulguları

Finansman erişimde ilişkiye ve finansal tabloya dayalı kredilendirme etkisini incelemek için oluşturulan modelin yatay kesit veri seti En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) ve sınırlı bağımlı değişkenli modeller olan Tobit, Probit ve Logit yöntemleri ile tahmin edilmiştir³. EKK yönteminde White metodu ile değişen varyans varlığında tutarlı standart hatalar elde edilmiştir.

Kredi verme yöntemlerinin küçük işletme kredileri ile ilişkisine ait veriler genellikle anket yolu ile elde edilen sınırlı ve bazen sansürlü verilerdir. Bu sebeple birçok çalışmada (Agarwal ve Hauswald, 2010; Beck vd. 2014; Beck vd. 2011; Beck vd. 2006; Dong ve Men, 2014; Frame vd. 2004; Frame, Srinivasan ve Woosley, 2001; Popov ve Udell, 2012; Uchida vd. 2012) sınırlı bağımlı değişkenli Probit modeli kullanılmıştır. Bazı çalışmalarda (Berger ve Udell, 1995; Berger vd. 2005; Berger vd 2001, Ongena ve Şendeniz-Yüncü, 2011) Lo-

3 Tahminler Stata 11 paket programı aracılığı ile yapılmıştır.

git modelinin kullanıldığı görülmüştür. Yanı sıra, veri setinin uygun olduğu araştırmalarda (Berger vd. 2011; Berger vd. 2005; Dong ve Men, 2014; Frame, Srinivasan ve Woosley, 2001) EKK yöntemi ile analizlerin yapıldığı ve bağımlı değişkenin sansürlü olduğu bir çalışmada (Frame vd. 2004) Tobit modelinden faydalanıldığı görülmüştür.

EKK yöntemi bazı varsayımlar altında regresyon çözümlemesinin en yaygın kullanılan güçlü yöntemlerinden biridir (Gujarati, 2010; 52). Ancak, hata terimlerinin gözlemler arasında farklılaşması sonucunda oluşan değişen varyans varlığında hatalı çıkarımlar elde edilmektedir (Long ve Ervin, 2000, s. 217; White, 1980, s. 817). Uygulamalı yatay kesit çalışmalarında genellikle dirençli standart hatalar elde edilmektedir (Wooldridge, 2002, s. 57). Değişen varyans durumunda sıradan EKK tahmin edicilerinin tutarlı tahminlerini bulmak için White değişen varyansa göre düzeltilmiş standart hatalar kullanılmıştır.

Bağımlı değişkenin 0-1 şeklinde iki durumlu bir değişken olduğu modeller ikili tercih modelleridir (Tari, 2010, s. 245). İkili bağımlı değişken, sınırlı bağımlı değişken örneğidir. Açıklamak istediğimiz iktisadi değişkenlerin birçoğu bir şekilde sınırlıdır (Wooldridge, 2013, s. 574-579). 0-1 tepkili modelleri temsil etmek üzere en yaygın kullanılan lojistik ve normal birikimli dağılım fonksiyonları Logit ve Probit modelleridir (Gujarati, 2010, s. 554).

Ekonometrik analizlerde özellikle bireylerin, ailelerin veya firmaların davranışı modellenirken sınırlı bağımlı değişkenlerin diğer türleri ortaya

çıkır (Wooldridge, 2013, s. 574). Bağımlı değişkene ilişkin bilginin yalnızca bazı gözlemler için bulunduğu bir örneklem sansürlü örneklem olarak bilinmektedir (Gujarati, 2010, s. 570-572). Ekonometrik analizlerde sınırlı bağımlı değişkenlerin davranışı modellenirken kullanılan en yaygın yaklaşımlardan biri Tobit modelidir (Gujarati, 2010, s. 541; Tatoğlu, 2012, s. 185; Wooldridge, 2013, s. 574, s.587;). Örnekleme bulunan bazı firmaların, finansman erişiminin faaliyetlerine engel oluşturma derecesini belirtmediği görülmüştür. Bu durum sansürleme problemi yaratmaktadır. Bu nedenle analizde sınırlı bağımlı değişkenli modellerden sansürlü bağımlı değişkenli Tobit regresyon analizi de uygulanmıştır.

Bu analizde yatay kesit verilerin birimlere göre değişen varyans varsayımından sapmasını belirleyebilmek için Breush-Pagan/Cook-Weisberg (BP/CW) testi ve White testi uygulanmıştır. Ön test sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3'de dört alternatif BP/CW testi sonuçlarına göre sabit varyansı ifade eden Ho hipotezinin reddedilmesi modelde değişen varyans olduğunu ifade etmektedir. White test istatistiği ve olasılık değerine göre sabit varyansı ifade eden temel hipotezin red edilmesi de modelde değişen varyans olduğunu teyit etmektedir.

Çalışmanın modeli White standart hatalı EKK, yanı sıra Probit, Logit ve Tobit yöntemleri ile tahmin edilmiştir. Tüm parametre tahminleri Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 3. Temel Varsayımların Test İstatistikleri

Test	Test Hipotezi	İstatistik Değeri	P-Değeri	Karar
BP/CW Testi	Ho: Değişen varyans yoktur			Ret
BP/CW- chi2(1)	Ho: Değişen varyans yoktur	9.59	0.0020	Ret
BP/CW -F(1, 470)	Ho: Değişen varyans yoktur	11.59	0.0007	Ret
BP/CW- chi2(1)N*R ²	Ho: Değişen varyans yoktur	11.36	0.0008	Ret
BP/CW- chi2(2)	Ho: Değişen varyans yoktur	9.62	0.0080	Ret
White test - chi2(4)	Ho: Değişen varyans yoktur	14.86	0.0050	Ret

Not: P. Değ. kısaltması olasılık değerini ifade etmektedir.

Tablo 4. Değişkenlerin Parametre Tahminleri

Değişken	White EKK		Probit		Logit		Tobit	
	Katsayı	t-ist.	Katsayı	z- ist.	Katsayı	z-ist.	Katsayı	z-ist.
DENEYİM	-0.0032	-2.13**	-0.0110	-1.95*	-0.0200	-1.98**	-0.0032	-2.02**
DENETİM	0.1212	3.20***	0.4108	3.08***	0.72282	3.08**	0.1212	3.15**
N		472		472		472		472
R ²		0.028		0.026		0.027		
R ² _a		0.024						
F/X ² istatistiği		6.44		13.34		13.63		13.49
P değeri (F/X ²)		0.0017		0.0013		0.0011		0.0012

Not: İkinci sütunda yer alan White EKK, White değişen varyansla tutarlı istatistikleri, son 3 sütun ise Probit, Logit ve Tobit ile tahmin edilen istatistikleri ifade etmektedir. İlk sütunda yer alan N, gözlem sayısını, R², belirlilik katsayısı, R²_a, düzeltilmiş belirlilik katsayısını ifade etmektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 4’de KOBİ’lerin finansmana erişimini önemli bir engel olarak algılamasında mali tablolarının denetimli olması durumunun ve firmanın deneyim süresinin etkisinin incelendiği yatay kesit regresyon analizinin parametre tahminleri sunulmuştur. White standart hatalı EKK⁴, Probit, Logit ve Tobit modelleri ile tahmin edilen parametrelerin uyumlu sonuçlar ürettiği görülmüştür.

Analiz bulgularında DENEYİM’in FENGEL ile ilişkisi beklenen yönde negatif ve anlamlıdır. Kuruluş yılı daha eski olan bir başka ifade ile daha deneyimli olan KOBİ’ler için finansman erişimi, faaliyetlerine daha az engel teşkil etmektedir. 2013 yılı BEEPS Türkiye verilerini kullanan Erdoğan (2015) da, bir önceki yıl kredi başvurusu olan firmaları deneyimli olarak nitelendirdiği çalışmasında deneyim ile finansal engel ilişkisinin anlamlı negatif olduğu bulgusunu elde etmiştir.

Firma deneyimi, piyasaya yansıyan bilginin daha fazla ve firma kredibilitesi hakkında bilgi edinebilme imkanının daha yüksek olduğunun göstergesidir. Bankalar uzun süre faaliyeti olan firmalar hakkında daha fazla subjektif bilgi elde edebilmektedir. Faaliyet süresi uzun olan firmaların değerlendirme yapan banka, kredi kayıt büroları, diğer bankalar ve piyasada biriken bilgisi daha fazla olmaktadır. Böylece firmanın faaliyet süresi

uzadıkça bankanın, firma ortak/yöneticisinin yeteneği, dürüstlüğü, karakteri, güvenilirliği, kredibilitesi ve firmanın kredi geri ödeme gücü hakkında bilgi edinebilme imkanı artmaktadır. Kredi değeri olan deneyimli firmalar daha fazla ilişkiye dayalı borç ilişkisi tesis edebilmekte ve daha kolay finansman sağlayabilmektedir. Dolayısıyla deneyimli KOBİ’ler, finansman erişiminin faaliyetlerine engel olma derecesini düşük görmektedir. Bu bulgu, Türkiye’de küçük işletmelerin subjektif bilgiye dayalı ilişkiye dayalı kredilendirme tekniğinden faydalandığı hipotezini desteklemektedir.

DENETİM değişkeninin bağımlı değişkeni etkileme yönü pozitif ancak beklenen yönde değildir. Mali tabloların denetimli olmasının, bilgi asimetrisini azaltarak bankalara firmaların geri ödeme gücü hakkında bilgi vermesi yönüyle finansman engelini azaltması beklenmiş ancak bu çalışmada tersi yönde bir ilişki elde edilmiştir. Finansal tabloları denetlenen KOBİ’ler finansman erişimini daha önemli bir problem olarak görmektedir. Bu durum, KOBİ’lerin işleme dayalı borç verme teknolojisi olan finansal tabloya dayalı kredilendirmeden faydalanamadığı görüşünü desteklemektedir.

Türkiye’de KOBİ’lerin subjektif bilgiye dayalı ilişkiye dayalı kredilendirme tekniğinden daha fazla faydalandığını gösteren çalışma bulguları, ilişkiye dayalı kredilendirmenin ve subjektif bilginin firmalara avantaj sağladığı sonucuna varan literatür ile (Beck vd. 2014; Petersen ve Rajan, 1994; Berger ve Udell, 1995; Grunert ve Norden, 2011) benzer sonuçlar üretmiştir.

4 Robust standart hataları sadece katsayıların standart hatalarını ve aralık tahminlerini etkiler ancak katsayı tutarını etkilemez (Baum, 2006, s. 136; Hoechle, 2007, s. 283; Tatroğlu, 2013, s. 245).

Tablo 5. KOBİ ve Kredi Değişkenleri Arasındaki Korelasyon Katsayıları

		Korelasyon Katsayısı	Gözlem Sayısı
KREDİ	Kredi kullanım durumu	-0.0566	1293
KREDİ TUTARI	Son onaylı kredi tutarı	-0.5158	361
KREDİ SÜRESİ	Son onaylı kredinin süresi	-0.0085	461
KOBİ	KOBİ olma durumu	1	1344

BEEPS 2013 anketine katılan 1344 firmanın büyüklüğü (KOBİ olması) ile finansal kurumlardan kredi kullanma durumu, kredi limiti ve kredi süresinin uzunluğu arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon katsayıları Tablo 5’de gösterilmiştir.

Kredi koşullarını etkileyen birçok faktör olsa da Tablo 5’de sunulan korelasyonlara göre firma büyüklüğünün (KOBİ olmanın) kredi koşullarını negatif etkilediği söylenebilir.

4. Sonuç

Reel sektörde önemli paya sahip olan KOBİ’ler büyümeleri ve bazen faaliyetlerinin devamlılığı için yeterli finansman sağlayamamaktadırlar. Zayıf mali yapıları ile şeffaf olmayan ve bilgi asimetrisi yüksek olan KOBİ’ler, bankalar açısından kredi değerliliği düşük ve riskli firmalardır. Buna rağmen, bankalar geçmişten günümüze KOBİ’lere borç verebilmek için çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemlerin başında uzun yıllardır kullanılan ilişkiye dayalı kredi değerlendirmesi gelmektedir. Bununla birlikte genellikle büyük bankalar son yıllarda küçük işletmelerin kredi değerliliğini kredi puanlama tekniğinden faydalanarak belirlemektedir. Kredi puanlamanın bazı avantajları olmasına rağmen uluslararası araştırmalar ilişki kredilendirmesinin KOBİ’lerin finansman erişimine daha çok katkı sağladığını, bu katkının kriz dönemlerinde arttığını ve kredi değerliliğini daha doğru ölçtüğünü göstermektedir.

Türkiye’de yapılan çalışmalarda KOBİ kredi erişiminde kredi verme yöntemlerinin yeterince incelenmediği gözlenmiştir. Türkiye’de Bankaların kullandığı borç verme yöntemini tespit eden ve bu yöntemin kredi erişimine etkisini inceleyen ulusal ölçekte yeterli çalışma bulunmaması, kredi ilişkisinin tarafı olan bankaların bu ilişkideki etkisinin net olarak ortaya konulmasını engellemektedir. Bu sebeple, Türkiye’de bankaların KOBİ’lere uygula-

dıkları borç verme stratejilerinin belirlenebilmesi ve finansman erişimini sınırlama potansiyeli olan borç verme yöntemlerinin tespit edilmesi küçük işletme finansmanına yardımcı olabilecektir.

Bu kapsamda bu araştırmanın amacı, borç verme yöntemlerini incelemek ve Türkiye’de ilişkiye dayalı ve finansal tablolara dayalı borç vermenin KOBİ finansmanında etkisini araştırmaktır. Bu çalışmada, bankaların borç verme sürecinde kullandıkları borç verme yöntemleri teorik açıdan incelenmiştir. Küçük işletmelerin genellikle faydalanmadığı finansal tabloya dayalı objektif kredilendirme yöntemi ve KOBİ kredi değerlendirmesinde geçmişten buyana önemli bir yöntem olan ilişkiye dayalı borç verme yönteminin KOBİ’lerin finansmana erişimindeki etkisi BEEPS 2013 yılı Türkiye verileri ile ekonometrik olarak araştırılmıştır.

Analiz bulgularına göre firmanın faaliyet süresinin uzunluğu, KOBİ’lerin finansman erişimini önemli bir engel olarak görme düzeyini azaltmaktadır. Finansal tabloları denetlenen KOBİ’ler ise finansman erişimini daha önemli bir problem olarak görmektedir. Ayrıca KOBİ’lerin kredi kullanım, kredi tutarı ve kredi süresi ile korelasyon ilişkisinin negatif olması, küçük işletmelerin finansman erişiminde dezavantajlı konumda olduklarına işaret etmektedir.

Çalışma bulguları, Türkiye’de KOBİ’lerin kişisel bilgi odaklı borç verme yöntemi olan ilişkiye dayalı kredilendirme tekniğinden daha fazla faydalandığı hipotezini desteklemektedir. Bilgi asimetrisinin yüksek olduğu küçük işletmelerin kredi değerliliğinin tespitinde çoğu zaman objektif bilgiler temin edilememektedir. Firmanın kredi geri ödemesini faaliyetlerinden yaratacağı gelir ile yapacağı düşünülürse, kredilendirmenin temel bilgi kaynağı objektif finansal veriler ve firmanın nakit akışı olmalıdır. Ancak Türkiye’de genellikle küçük işletmelerin finansal yapısının zayıf oldu-

ğu ve/veya finansal verilerinin güvenilir olmadığı söylenebilmektedir. Kayıt dışı satışlar nedeni ile finansal tablolara yansımayan nakit akışları, kredi geri ödeme yeteneğinin gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesine engel olabilmektedir. Bu durumda küçük işletme kredilendirmesi için finansal tablolar dışındaki objektif bilgilerden ve çoğunlukla subjektif bilgilerden faydalanılmaktadır. Subjektif bilgiler firmanın banka ile olan uzun süreli ilişkisinden ve firmanın çevresinden elde edilmektedir. Firmanın banka ve diğer firmalarla ilişkilerinden elde edilen geçmiş ödeme performansı, ödeme yeteneğinin bir başka ifade ile kredibilitesinin/moralitesinin göstergesi olarak küçük işletme kredilendirmesinde, temel bilgi kaynağı halini almaktadır. Daha uzun süre faaliyet gösteren firmaların finans sektörüne ve reel sektöre yansıyan bilgileri daha fazla ve daha güvenilir olmaktadır. Ayrıca, uzun süre faaliyetini sürdürmeyi başaran küçük işletmelerin yeni kurulan işletmelere göre kredibilitesinin nispeten yüksek olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla deneyim, küçük işletmeler için önemli bir subjektif bilgi olarak banka kredisine erişimi olumlu etkilemektedir.

Finansal tabloları denetlenen KOBİ'lerin finansman erişimini daha önemli bir problem olarak görmeleri KOBİ'lerin işleme dayalı borç verme teknolojisi olan finansal tabloya dayalı kredilendirmeden faydalanamadığı görüşünü desteklemektedir. Bu ilişkinin oluşmasında finansal tabloları denetimli olmasına rağmen finansal yapının zayıf olması etkili olabilmektedir. Ayrıca, muhasebe firmalarınca yapılan denetim, kredilendirme kararında yeterince güvenilir bulunmayabilmektedir. Dolayısıyla kredi geri ödemesinin temel kaynağı olarak beklenen gelecek nakit akışlarını dikkate alan finansal tabloya dayalı borç verme yönteminin, Türkiye'de KOBİ'ler tarafından finansman erişimini kolaylaştıran bir yöntem olmadığı söylenebilmektedir.

Türkiye'de bankaların genel olarak borç verme stratejilerinin KOBİ finansman erişimine etkisinin belirlenebilmesine yönelik bir ön çalışma niteliğinde olan bu çalışmanın ardından yapılacak çalışmalarda, banka düzeyinde verilerle bankaların küçük işletme finansmanında kullandığı borç verme stratejilerinin belirlenmesi, farklı borç verme yöntemlerinden kredi koşullarının nasıl etkilenmişinin incelenmesi yanı sıra finansal kurumların yapısının (büyüklük, sahiplik yapısı... v. b) kredi

verme tekniklerinde farklılığa yol açıp açmadığının araştırılması önerilebilir.

Kaynakça

- AGARVAL, S. , HAUSWALD, R. (2010). "Distance and private information in lending", *The Review of Financial Studies*, 23 (7), 2757-2788.
- AKGÜÇ, Ö. (2010). *Finansal yönetim (8. Basım)*. Çağaloğlu, İstanbul: Avcıol Basın Yayımları
- BAUM, C. F. (2006). *An Introduction to modern econometrics using stata*. Texas: Stata Press. ISBN-10: 1-59718-0136-0.
- BECK, T. , DEGRYSE, H., DE HAAS, R., VAN HOREN, N. (2014). "When arm's length is too far. Relationship banking over the business cycle", *BOFIT Discussion Papers*. 14, 1- 41.
- BECK, T. , DEMİRGÜÇ-KUNT, A. (2006). "Small and medium-size enterprises: Access to finance as a growth constraint", *Journal of Banking & Finance*, 30, 2931-2943.
- BECK, T. , DEMİRGÜÇ-KUNT, A., LAEVEN, L., MAKSİMOVİC, V. (2006). "The determinants of financing obstacles", *Journal of International Money and Finance*, 25 (6), 932 - 952.
- BECK, T. , DEMİRGÜÇ-KUNT, A., MAKSİMOVİC, V. (2005). "Financial and legal constraints to growth: Does firm size matter?", *The Journal of Finance*, 60 (1), 137- 177.
- BECK, T. , DEMİRGÜÇ-KUNT, A., MAKSİMOVİC, V. (2008). *Financing patterns around the world: Are small firms different?*. *Journal of Financial Economics*, 89 (3), 467- 487.
- BECK, T. , DEMİRGÜÇ-KUNT, A., PERİA, M.S.M. (2010). "Foreign banks and small and medium enterprises: Are they really estranged?", [http://www.voxeu.org/article/foreign-banks-and-small-and-medium-enterprises-are-they-really-estranged?](http://www.voxeu.org/article/foreign-banks-and-small-and-medium-enterprises-are-they-really-estranged?Erişim_Tarihi:26.09.2013) Erişim Tarihi: 26.09.2013.
- BECK T, DEMİRGÜÇ-KUNTA. , PERİA, M. S. M. (2011). "Bank financing for SMEs: Evidence across countries and bank ownership types", *Journal of Financial Services Reserarch*, 39, 35-54.
- BERGER A. N. , COWAN A.M., FRAME W. S. (2011). "The surprising use of credit scoring in small business lending by community banks and the attendant effects on credit availability, risk, and profitability", *Journal of Financial Services Research*, 39, 1-17.
- BERGER, A. N. , FRAME, W. S., MİLLER, N.H. (2005). "Credit scoring and the availability, price, and risk of small business credit", *Journal of Money, Credit , Banking*, 37 (2), 191-222.
- BERGER A.N. , KLAPPER F.L., UDELL, G.F. (2001). "The ability of banks to lend to informationally opaque small business", *Journal of Banking & Finance*, 25, 2127- 2167.
- BERGER, A.N. , UDELL, G.F. (1995). "Relationship lending and lines of credit in small firm finance", *Journal of Business*, 68 (3), 351-381.
- BERGER, A.N. , UDELL, G.F. (2002). "Small business credit availability and relationship lending: The importance of bank organisational structure", *The Economic Journal*, 112, 32-53.

- BERGER, A.N. , UDELL, G.F. (2006). "A more complete conceptual framework for SME finance", *Journal of Banking & Finance*, 30, 2945-2966.
- BERNANKE, B.S. , GELBERT, M. (1995). "Inside the black box: The credit channel of monetary policy transmission", *Journal of Economic Perspective*, 94, 27-48.
- CAN, E. (2014). "KOBİ'lerin finansman desteği açısından kredi ve sermaye piyasalarının bütünleşmesi ve KOBİ menkul kıymetleştirme uygulaması", *Bankacılar Dergisi*, 26 (92), s.25-52.
- CLARKE, G. R. G, CULL, R., PERÍA, M. S. M. (2002). "Does foreign bank penetration reduce access to credit in developing countries? evidence from asking borrowers", *development research group, The World Bank, February*, 1-34.
- CLARKE, G. , CULL, R. , PERÍA, M.S.M. VE SANCHEZ, S. M. (2005). "Bank lending to small business in Latin America: Does bank origin matter?", *journal of money, credit and banking*, 37 (1). 84-118.
- CRAIG, S. G. , HARDEE, P. (2007). "The Impact of Bank Consolidation on small business credit availability", *Journal of Banking & Finance*, 31, 1237-1263
- CULL, R. , DAVIS, L. E. , LAMOREAUX, N. R. , ROSENTHAL, J.L. (2006). "Historical financing of small- and medium-size enterprises", *Journal of Banking & Finance*. 30 (11), 3017-3042.
- ÇAKAR, V. (2003). *Yabancı sermayeli banka girişleri ve ulusal bankacılık sektörleri üzerindeki etkileri, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü, Aralık, Ankara.*
- DEĞİRMEN, S. (2011). "The effects of foreign bank participation on the Turkish Banking system and crisis", *American Sociological Association*, 172, 515-531.
- DETRAGIACHE, E. , TRESEL, T. , GUPTA P. (2008). "Foreign banks in poor countries : theory and evidence", *Journal of Finance*, 63 (5), 2123-2160.
- DONG, Y. , MEN, C. (2014). "SME financing in emerging markets: Firm characteristics, banking structure and institutions", *Emerging Markets Finance, Trade*, 50 (1), 120 -149.
- ERDOGAN, A.İ. (2015). "Which SMES perceive access to finance as an obstacle to their operations? Evidence from Turkey", *Journal of Economic and Social Development*, 2(2), 13-19
- FELDMAN, R. (1997). "Small business loans, small banks and a big change in technology called credit scoring", *Federal Reserve Bank of Minneapolis. Region 10453369. Sep 97*, 11 (3), 19-25.
- FRAME, W.S. , PADHÍ, M. , WOOSLEY, L. (2001). "The effect of credit scoring on small business lending in low- and moderate-income areas", *Working Paper Series Federal Reserve Bank of Atlanta, Aralık, 2001 (6)*, 1-26.
- FRAME, W.S. , PADHÍ, M. , WOOSLEY, L. (2004). "Credit scoring and the availability of small business credit lending in low- and moderate-income areas", *Financial Review*, 39, 34-54.
- FRAME, W.S., SRİNIVASAN, A. , WOOSLEY, L. (2001). "The effect of credit scoring on small-business lending", *Journal of Money, Credit, and Banking*, 33 (3), 813-825.
- FRAME, W. S. , WHITE, L.J. (2004). "Empirical Studies of financial innovation: Lots of talk, little action?", *Journal of Economic Literature*, 42 (1), 116-144.
- GORMLEY, T.A. (2007). *The Impact of foreign bank entry in emerging markets: Evidence from India*, *J. Finan. Intermediation*, 19, 26-51
- GRUNERT, J. , NORDEN, L. (2011). "Soft information matters in SME lending", *RSM Insight Management Knowledge, Rotterdam School of Management, Erasmus University. 2nd October*, 10-11. <http://www.ebrd.com/what-we-do/economics/data/banking-environment-and-performance-survey.html> adresinden Şubat 2015 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- GUJARATÍ, D. N. (2010). *Temel Ekonometri (7. Bs). Ü. Şenesen, G. Günlük Şenesen, çev. (Orijinal Baskı, 1995). İstanbul: Literatür Yayıncılık ISBN: 978-975-7860-99-0.*
- HAAS, R. , NAABORG, I. (2005). "Does foreign bank entry reduce small firms'access to credit? Evidence from European transition economies", *DE Nederlandsche Bank NV, Working Paper, No:050 / August*
- HOECHLE, D. (2007). *Robust standard errors for panel regressions with cross-sectional dependence. The Stata Journal*, 7 (3), 281-312. <http://www.stata-journal.com/sjpdf.html?articlenum=st0128> adresinden 29.04.2014 tarihinde edinilmiştir.
- KARAN, M. B, İPCİ M. Ö, ULUCAN, A., CANER, S. (2009). "Türkiye'de küçük ve orta ölçekli işletmeler ile tüketicilerin kredi risklerinin değerlendirilmesi ve analizi". TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı. TÜBİTAK SOBAG Proje 106K003.
- KOSGEB 2006 Yılı Faaliyet Raporu. 2007.
- LONG, J. S., ERVİN, L. H. (2000). *Using heteroscedasticity consistent standard errors in the linear regression model. The American Statistician*, 54 (3), 217-224.
- ONGENA, S. , ŞENDENİZ-YÜNCÜ, İ. (2011). "Which firms engage small, foreign or state banks? And who goes Islamic? Evidence from Turkey", *Journal of Banking & Finance*. 35, 3213-3224.
- ÖZGÜLBAŞ, N. , KOYUNCUGİL, S. , SARIASLAN H. , ER-SOY K. (2010). "Küçük ve orta ölçekli işletmeler için finansal erken uyarı sistemi geliştirilmesi". TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı. TÜBİTAK Proje 107K410.
- PETERSEN M.A. (2004). "Information: Hard and Soft", *Working Paper, Kellogg School of Management Northwestern University and NBER.*
- PETERSEN M. , RAJAN R.G. (1994). "The benefits of lending relationships: Evidence from small business data", *The Journal of Finance*, 49, 3-37.
- POPOV, A. , UDELL, G.F. (2012). "Cross-border banking, credit access, and the financial crisis", *Journal of International Economics*, 87, 147-161.
- SENGUPTA, R. (2007). "Foreign entry and bank competition", *Journal of Financial Economics*, 84, 502-528.

SATTA, T.A. (2004). "The influence of foreign bank entry on lending to small firms in Tanzania, *Policy Reform*", 7 (3), 165-173.

ŞAHİN, A. , DOĞUKANLI, H. (2014). "Yabancı bankaların KOBİ kredilerine etkileri, Türkiye için bir inceleme", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 8 (2), 39-73, ISSN: 1307-5705.

TARI, R. (2010). *Ekonometri (6. Basım)*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları. ISBN: 978-605-5936-33-4.

TATOĞLU, F. Y. (2012). *İleri panel veri analizi (1. bs.)*. İstanbul: Beta Basım A.Ş. ISBN: 978-605-377-721-2.

TATOĞLU, F. Y. (2013). *Panel veri ekonometrisi (2. bs.)*. İstanbul: Beta Basım A.Ş. ISBN: 978-605-333-003-5.

TÜRKİYE EBRD ÖYKÜSÜ (t.y) European Bank for Reconstruction and Development. <http://www.ebrd.com/news/publications/brochures/turkey-the-ebrd-story.html> adresinden 17 Aralık 2014 tarihinde edinilmiştir.

UCHIDA, H. , UDELL, G.F., YAMORÍ, N. (2012). "Loan officers and relationship lending to SMEs", *Journal of Financial Intermediation*, 21, 97-122

WHITE, H. (1980). A heteroskedasticity-consistent covariance matrix estimator and a direct test for heteroskedasticity. *Econometrica*, 48 (4), 817–838.

VICENTE, S. (2011). "Credit scores and relationship lending", *Job Market Paper*, http://econ.as.nyu.edu/docs/IO/22169/Vicente_11282011.pdf adresinden 25.12.2014 tarihinde edinilmiştir.

WANG, Y. (2016). "What are the biggest obstacles to growth of SMEs in developing countries? An empirical evidence from an enterprise survey", *Borsa İstanbul Review*, 16 (3), 167-176.

WOOLDRIDGE, J. M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. London: MIT Press.

WOOLDRIDGE, J. M. (2013). *Ekonometriye giriş 2, Modern yaklaşım*, E. Çağlayan çev. ed. (Orijinal Baskı, 2009, 4th ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

YAĞCILAR, G. (2010). "Türk bankacılık sektörünün rekabet yapısının analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta.

YAYLA, M. , KAYA, Y.T., EKMEKÇİ, İ. (2005). "Bankacılık sektörüne yabancı girişi: Küresel gelişmeler ve Türkiye", *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Araştırma Dairesi Çalışma Raporları*, No: 2005/6, Eylül.

<https://www.enterprisesurveys.org>,

<https://www.enterprisesurveys.org/portal/>

<http://www.enterprisesurveys.org>

<http://ebrd-beeps.com>

<http://www.ebrd.com/what-we-do/economics/data/banking-environment-and-performance-survey.html>